

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date

22. 04. 2020

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date

19.10.2020

Dr. Öğr. Üyesi Saim YÖRÜK

Çankırı Karatekin Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Tarih Bölümü
saimyoruk@hotmail.com

SULTAN IV. MURAD'IN ÇERKEŞ VAKFI'NA AİT MART 1668 TARİHLİ MUHASEBE DEFTERİ ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME

Özet

Vakıflar, Osmanlı döneminde toplumsal hayatın en önemli kurumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı şehir ve kasabalarında halkın bayındırlık, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmetleri büyük ölçüde vakıflar tarafından karşılanmıştır.

Sultan IV. Murad, 1635 yılı Revan Seferi dönüşü Çerkeş menziline konaklamıştır. Bu sırada gördüğü ihtiyaç üzerine Silâhtar Mustafa Paşa'dan burasını bayındır hale getirmesini istemiştir. Mustafa Paşa burada bir cami yaptırmış ve bu camiye gelir sağlamak için han, hamam, dükkânlar, boyahane ve ekmek fırını inşa ettirmiştir. Bu yerlerin ve burada haftada bir kurulan pazarın pazar vergisi gelirlerini de caminin ihtiyaçları için vakfetmiştir.

Sultan IV. Murad Vakfı, XX. yüzyıl başlarına kadar varlığını devam ettirmiştir. Günümüzde vakıf eserleri arasında sadece hamamı ayakta kalmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Arşivinde bulunan vakfa ait 1668 tarihli muhasebe kaydına göre vakfın durumu değerlendirilmiştir. Sultan IV. Murad'ın Çerkeş'te yaptırmış olduğu camii ve buraya vakfettiği yerler, vakıf gelirleri, vakıf görevlileri, görevlilere tahsis edilen ücretler ve yapılan diğer masraflar bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir.

Anahtar Kelimeler: IV. Murad, Vakıf, Çerkeş, Vakıf Muhasebesi, Merdiven Yöntemi.

AN EVALUATION ON SULTAN IV. MURAD'S ACCOUNTING BOOK OF ÇERKEŞ FOUNDATION DATED MARCH 1668

Abstract

Foundations emerge as one of the most important institutions of social life in the Ottoman period. Public works, education, culture, health and social services of the people in Ottoman cities and towns were mostly provided by foundations.

Sultan IV. Murad stayed in Çerkeş on the return of the Revan Campaign in 1635. In the meantime, Sultan IV. Murad requested from Silahtar Mustafa Pasha to make Çerkes a prosperous town. For this purpose, Mustafa Pasha built a mosque here and built an inn, bathhouse, shops, paint shop, bread oven to generate income for this mosque. He devoted the market tax revenues of these places and the market established once a week to the needs of the mosque.

Sultan IV. Murad's Foundation continued its existence until beginning of the twentieth century. Today, only the Turkish bath has survived among the works of this foundation. In this study, the status of the foundation was evaluated according to the accounting record of the foundation in the Ottoman Archive dated 1668. The subject of this study is the mosque built by Silahtar Mustafa Pasha in Çerkeş and the places he devoted to here, foundation revenues, foundation officers, wages allocated to the officers and other expenses.

Keywords: IV. Murad, Foundation, Çerkeş, Foundation Accounting, Staircase Method.

Giriş

Vakıflar, Osmanlı döneminde toplumsal hayatın en önemli kurumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir vakıf medeniyeti olarak nitelendirilen Osmanlı toplumu kendisinden önceki vakıf geleneğini sürdürerek daha da geliştirmiş ve yaygın bir kurum haline getirmiştir. Vakıflar, toplumsal hayatın gerektirdiği eğitim, kültür, sağlık, bayındırlık, dini ve sosyal hizmetler ile sosyal güvenlik ve hayır işleri gibi değişik alanlar ile ihtiyaç duyulan finansman ihtiyacının karşılanmasında önemli roller üstlenmiştir (Özcan, 2008 : 124).

İslam anlayışına göre devletin, fakirlere yardım etmek, işsizlere iş bulmak, savaş esirlerini kurtarmak gibi yükümlülükleri vardır. Osmanlı yönetim anlayışına göre devletin başlıca görevi; iç ve dış güvenliği sağlamaktır (Güneş, 2004 : 128). Bu sebeple klasik dönem Osmanlı merkezî bütçesinden bayındırlık, eğitim, kültür, sağlık ve sosyal hizmetleri için ödenek ayrılmamaktaydı. Bu hizmetlerin tamamı *müessesât-ı hayriye* denilen, kamu yararı gözetilen eserlerin büyük çoğunluğu vakıflar tarafından yapılmakta ve giderleri de vakıflarca karşılanmaktaydı (Günay, 2012 : 478; Can ve Zeytin, 2011 : 485). Bu bakımdan vakıflar Osmanlı toplum hayatında önemli görevler üstlenmiştir.

Arşiv kayıtlarından, Osmanlı sınırları içerisinde her sancağa ait kaza ve nahiyelerde çok sayıda vakıf tespit etmek mümkündür. Bütün Osmanlı sultanları da vakıflara önem vermişler, bu amaçla hayırseverleri teşvik etmek düşüncesiyle vakıf müesseselerinin kurulmasına öncülük etmişlerdir. Bu vakıflardan birisi de Çankırı sancağına bağlı Çerkeş kaza merkezinde yer alan Sultan IV. Murad'ın vakfidir.

Sultan IV. Murad, 1635 yılı Revan Seferi dönüşü Çerkeş menziline konaklamıştır (Hasan Bey-zâde, 2004 : 1084). Bu sırada gördüğü ihtiyaç üzerine müsâhibi Silâhtar Mustafa Paşa'dan burayı mamur etmesini istemiştir (Evliya Çelebi, 1314 : 177); Evliya Çelebi, 2005 : 87). Mustafa Paşa burada bir cami yaptırmış ve bu camiye gelir sağlamak içinde han, hamam, dükkânlar, boyahane ve ekmek fırını inşa ettirmiştir. Bu yerlerin ve burada haftada bir kurulan pazarın, pazar vergisi gelirlerini de camiye vakfetmiştir. Bugüne kadar IV. Murad'ın Çerkeş Vakfı üzerinde çalışma yapılmamıştır.

Osmanlı tarihinin önemli bir kaynak grubunu vakfiyeler ve vakıflar ile ilgili kayıtlar oluşturmaktadır. Bunlar içerisinde de vakıf muhasebe defterleri, Osmanlı ülkesinde bulunan vakıfların mal varlıkları ile bunların gelir gider durumları hakkında ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Bu açıdan vakıfların mali yapısının incelenmesinde muhasebe defterleri önemli kaynaklardır. Vakıf muhasebe defterlerinin dikkatli bir şekilde incelenmesi durumunda Osmanlı vakıf tarihi, kültür, medeniyet ve iktisat tarihi açısından son derece önemli bilgilere ulaşılabilecektir.

Sultan IV. Murad, Çerkeş'te bir camii yaptırmıştır. Bu caminin ihtiyaçlarını karşılamak için de Çerkeş merkezde han, hamam, fırın, dükkân vb. tesisler inşa ettirmiş, gelirlerini ve mülkiyetini de bu camiye vakfetmiştir. Günümüzde vakıf eserleri arasında sadece hamamı ayakta kalmıştır. Bu çalışmada, Osmanlı Arşivinde bulunan vakfa ait 1668 tarihli muhasebe kaydına göre vakfın durumu değerlendirilmiştir. Sultan IV. Murad'ın Çerkeş'te yaptırmış olduğu camii ve buraya vakfettiği yerler, vakıf görevlileri, görevlilere tahsis edilen ücretler bu çalışmanın konusunu teşkil etmiştir. Yine bu çalışmada, Sultan IV. Murad'ın Çerkeş Vakfı'nın 1668 tarihli muhasebe defteri kayıtları, hem günümüz Türkçesine aktarılmış hem de tahlile tabi tutulmuştur. Böylece söz konusu vakfın bir yıllık muhasebe kaydı değerlendirilmiştir.

Çalışmaya konu olan Vakıf muhasebe defteri, Topkapı Sarayı Arşivinden Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivine devredilen kaynaklar arasında yer almaktadır. İlgili evrak, arşive TS.MA.d._1725 koduyla kaydedilmiştir.

Osmanlı döneminde bazı vakıf kurucuları, özellikle padişahlar, vakıflarının idaresini hayatları boyunca kendilerine şart koşmuş olmalarına rağmen, bu görevle doğrudan ilgilenmemekteydiler. Bu işleri yürütmek üzere ya bir müteveli tayin etmekte ya da bizzat kendileri tarafından tayin edilmiş olan müteveli muavinleri tarafından idarelerini sağlamaktaydılar. Orta ve büyük ölçekli vakıflarda

ise mütevelliyeye yardımcı olmak üzere kâtip ve câbî yardımcı olmakta idi (Yediyıldız, 2003, 182-184).

Vakıfların denetimi genellikle kadılar tarafından yapılmakla birlikte bazı vakıf kurucuları vakfiyelerinde vakıflarının denetimi ile ilgili şartlar koyarak kendi uygun gördüğü şahısları nâzır olarak tayin edebilmekteydi. Nâzır, kontrolü altında bulunan vakfın denetiminde kadının tüm yetkilerine sahipti. Padişah ve aile üyeleri genellikle Darüssaâde ağalarını kurmuş oldukları vakıflarına nâzır olarak tayin etmekteydiler (Yediyıldız, 2003 : 186-189; Elitaş vd., 2008 : 237).

Osmanlı Vakıf Muhasebe Sistemi

Vakıfların faaliyetlerini sürdürülebilmesi açısından gelir ve giderlerinin çok sağlam bir muhasebe sistemi içerisinde kayıt altına alınması, hesap verilebilirlik ve şeffaflık açısından bu kayıtların dönemsel olarak raporlanması ve denetlenmesi son derece önemlidir. Osmanlılar bu konuda Abbasilerde doğup İlanlılarda gelişen muhasebe sistemini yani *merdiven yöntemi* kullanmıştır. Bu ismi almasının sebebi ise ana tutarın en başa yazıldıktan sonra bu ana tutarı meydana getiren alt tutarların merdiven basamağı şeklinde sağdan sola ve yukardan aşağıya doğru tüm ayrıntıları kapsadığı için bu ad verilmiştir (Güvemli ve Güvemli, 2016 : 10; Durmuş ve Bektaş, 2017 : 197; Güvemli ve Aslan, 2009 : 32; Can ve Zeytin, 2011 : 488).

Merdiven yöntemi, Osmanlı vakıf muhasebe kayıtlarında aynen kullanılmıştır. Çünkü Osmanlı merkez devlet muhasebesi, vakıfların muhasebe kayıtlarını denetleyici bir rol üstlenmiş ve Osmanlı mali yapısına dolaylı olarak da olsa vakıf muhasebelerini de dâhil etmiştir. Vakıflara ait muhasebe kayıtlarının günümüze kadar gelmesinin nedeni vakfa ait gelir ve giderlerin nâzırlar ve kadılar aracılığı ile denetlenmesindedir (Can ve Zeytin, 2011 : 488).

Osmanlı Devleti maliye, defterhane ve vakıf muhasebe kayıtlarında *siyakat yazısını* kullanmıştır. Siyakat, arşiv belge ve kayıtlarında okunması zor, karmaşık, sanat özelliği taşımayan bir eski yazı türü olarak bilinmektedir. Siyakat yazısında harfler noktalama işaretleri olmadan akıcı bir şekilde yazılır. Siyakat yazısının kullanılmasında devlete ait belgelerin gizliliği ve güvenliği, kayıtların daha az yer kaplayacak şekilde ve daha hızlı yazılması etkili olmuştur (Günday, 1989 : 1; Öztürk, 1996 : 36-39; Serin, 2009 : 291).

Vakıf muhasebe defterleri, vakıfların yaptıkları her türlü işlemlerin kaydedildiği defterlerdir. Bu defterlerdeki bilgilerin iyi bir şekilde tahlil edilmesi ve mahiyetinin bilinmesi gerekmektedir. Muhasebe kayıtları, genel olarak beş bölümden oluşmaktadır; ilk bölüm, vakıfların muhasebe kayıtlarının en başında bulunan ve vakfın konumu, adı, vâkıfı, mütevellisi, mahiyeti, muhasebesinin tutulduğu yıl gibi bilgilerin yer aldığı metin kısmıdır. Bu bölüme vakfın künyesi de demek mümkündür. İkinci bölüm; vakfın gelirlerinin yer aldığı, îrâd olarak da adlandırılan kısmıdır. Üçüncü bölüm; vakıfların yaptıkları masraf kalemlerine ödedikleri ücretlerin ve bünyelerinde çalışan görevlilere ödedikleri maaşların yer aldığı masârif ve vazâif adı verilen kısmıdır. Dördüncü bölüm; vakfın gelir fazlalığı olmuşsa bu gelirin nasıl değerlendirildiği, bütçe açığı olmuşsa bu açığın nasıl telafi edildiği, mütevellisinin değişme sebebi gibi bir takım notların bulunduğu şerh kısmıdır. Beşinci ve son bölüm ise vakıfların sahip oldukları nakit sermayeyi borç olarak verdikleri kişilerin kayıtlarının tutulduğu zimem olarak ifade edilen borçluların yer aldığı kısmıdır. Bazı kayıtlarda ufak farklılıklar olsa da genel hatları ile muhasebe kayıtları bu şekilde tutulmuştur (Durmuş ve Bektaş, 2017 : 197).

Muhasebe kayıtları genellikle hicri yılbaşında, bazen de Rûmî yılbaşı olan Mart ayında tutulmaktadır. Her muhasebe kaydı hem geçmiş hem de muhasebenin tutulduğu yıl ile ilgili bir takım bilgiler içermektedir. Vakfın asl-i malı ve zimem kayıtları muhasebenin tutulduğu yıla ait iken, elde edilen murabaha, kira gelirleri ve giderler geçmiş yıla aittir. Daha açık bir şekilde ifade edecek olursak vakfın gelir ve giderleri geçmiş döneme aitken asl-i malı ve zimem kayıtları muhasebenin yapıldığı yıla aittir (Durmuş ve Bektaş, 2017 : 197).

Çalışmaya konu olan vakıf muhasebe defterinde tutarların hesaplanmasında zaman zaman yanlışlıklar yapılmıştır. Verileri doğru bir şekilde değerlendirmek için çalışma metninde, Tablo 1 ve Tablo 4'te düzeltilmiş tutarlar kullanılmıştır. Ayrıca okuyucuya kolaylık olması amacı ile çalışma

sonunda ekte söz konusu vakıf muhasebe kaydının Osmanlıca metnine ve çeviri yazı metnine yer verilmiştir. Çeviri yazı metinde düzeltilmiş tutarlar köşeli parantez [] içinde gösterilmiştir.

Vakıf Muhasebe Defterinin Tanıtımı ve Tahlili

İlk sayfada Çerkeş kazasında Sultan Murad Vakfının mütevellisi Mustafa Efendi tarafından 1079 senesi Martı başından yılsonuna kadar bir senelik yapılan harcama ve masraflar ait olduğu kaydı yer almaktadır. Burada muhasebe kaydına esas teşkil eden yılın Rumî tarihe göre belirtildiği gözlenmektedir. Devamında ise vakfın 59.592 akçe geliri olduğu, bu gelirden 42.120 akçesinin vakıf hizmetlilerinin bir yıllık vazifeleri karşılığında verildiği, 2.422 akçesinin ise camiye alınan revgan-ı zeyt (zeytinyağı), hasîn (bakım) ve diğer giderlere, 14.805 akçesinin ise büyük depremde hasar gören yerlerin hüccette belirtildiği üzere tamirine harcadığı kaydedilmiştir. Bundan sonra ise vakfın gelirleri ile masraflarının denk geldiği *vakf-ı şerîfin îrâd ve mesârîfi beraber geldiği* kelimeleri ile ifade edilmiştir (TS.MA.d_1715, 1/a). İlk sayfasının sonunda yer alan ... *arz ve ilâm olunur* ifadesinden söz konusu vakıf muhasebe defterinin bir üst makama, Darüssaâde ağasına olmalı, vakfın genel durumu hakkında bilgi verme amaçlı hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Bir sonraki sayfa ise söz konusu vakıf defterinin muhasebe ile ilgili ilk kısmını teşkil eden giriş kısmı ile başlamaktadır.

Künye (Giriş) Bölümü: Muhasebe kayıtlarında yer alan künye bölümünde öncelikle vakfın idari bakımdan hangi kazada yer aldığı ifade edilmekte daha sonra da vakfın kurulduğu şehir, kasaba, köy veya mahalle zikredilmektedir. Vakıfların konumlarının tespiti bakımından bu bilgiler önemlidir. Devamında ise genellikle vakfın kurucusu olan hayır sahibinin ismine yer verilmektedir. Son olarak da vakfın mütevellisinin ve nazırının kimler olduğu, vakfın muhasebesinin hangi yıla ait olduğu ve kaç yıllık olarak tutulduğu bilgisi verilmektedir. Burada, vâkıfın, mütevellinin ve nâzırın isimleri yanından unvanına ve lakabına da yer verildiği için bu kişilerin cinsiyet, meslek ve sosyal statüleri hakkında önemli bilgiler yer almaktadır. Yine burada yer alan bilgilerden hayır sahibinin bu vakfi hangi amaca hizmet etmek için kurduğu, bir başka ifade ile vakfın çeşidinin ne olduğu bilgisine de ulaşılabilmektedir (Durmuş ve Bektaş, 2017 : 199-200).

Çalışmaya konu olan Sultan IV. Murad'ın Çerkeş vakfı muhasebe defterinin giriş kısmında *Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât-ı evkâf-ı şerîf merhûm ve mağfûrun leh Sultan Murad Han der-kazıyye-i Çerkeş an-fermân Mustafa Efendi el-mütevellî be-ma'rifet-i iftihâru'l-havâss ve'l-mukarrebîn mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtin enisü'l-hazreti'l-'aliyye celîsü'd-devleti's-seniyyetü'l-hâkâniyye a'nî sâhibü'l-'izzî ve'd-devle Hazret-i Abbas Ağa i'âne-i Dârü's-saadeti't-şerife en-nâzırul'-vâki'. An-evvel-i Mart sene 1079* ifadelerine yer verilmiştir. Burada merhum Sultan IV. Murad'ın Çerkeş kazasındaki vakfının gelir ve giderlerinin muhasebe kaydı olduğu, Mustafa Efendi'nin fermanla mütevellilik görevinde bulunduğu, Darüssaade Ağası Abbas Ağa'nın vakfa nazırlık yaptığı ifade edilmiştir. En sonunda ise söz konusu vakfa ait bilgilerin 1079 senesi Mart ayı sonrasına ait olduğuna değinilmiştir (TS.MA.d_1715, 1/b). Çalışmaya konu olan Sultan IV. Murad'ın Çerkeş vakfı muhasebe defterinin klasik dönem Osmanlı Vakıf Muhasebe defterlerine uygun şekilde tutulduğu anlaşılmaktadır.

Îrâd (Gelirler) Bölümü: Bu bölümde vakıfların gelirleri ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Vakıfların sürekli elde ettikleri iki tür gelir kalemleri bulunmaktadır. Bunlardan birincisi vakfın nakit sermayesini işletmek suretiyle elde ettiği gelirler, ikicisi ise sahip olduğu gayrimenkullerden elde ettikleri kira gelirleridir. Ayrıca vakıfların, teberru gibi başka hayırseverlerin bağışladığı sürekli olmayan gelir kalemleri de bulunmaktaydı (Yediyıldız, 2003 : 91-122; Durmuş ve Bektaş, 2017 : 200). Vakıflar ellerindeki gayrimenkulleri icâre-i sahîha, mukataa ve icâreteyn ile kiraya vererek, nakidlerini ise murabaha yöntemiyle işletebilmekteydiler (Yediyıldız, 2003 : 133-146).

Künye kısmından sonra Sultan IV. Murad'ın Çerkeş vakfının îrâd yani gelirler kısmı başlamıştır. Merdiven sistemine uygun olarak 1668 yılı itibari ile vakfın parasal büyüklüğüne değinilmiştir. Vakfın parasal büyüklüğü *asl-ı mâl* başlığı altında kaydedilmiş olup 107.592 akçedir. Devamında hemen altında ise *Asl-ı mâlin makbuz* ve *sene* olmak üzere iki kısımdan meydana geldiği bilgisi kaydedilmiştir. *Makbuz* ifadesi ile vakfın sahip olduğu nakdi işletmek suretiyle elde ettiği

miktar, işletmelerinden elde ettiği gelirler ile geliri vakfa ait olan vergiler ve diğer hayırseverlerin vakfa bağışlamış olduğu gelirler ifade edilmektedir. *Sene* ifadesi ile vakfın o yıl için sahip olduğu anapara ifade edilmiştir. Yukarıda verilen miktarın 59.592 akçesi *makbuz* olarak, geriye kalan 48.000 akçesi ise *sene* olarak kaydedilmiştir (TS.MA.d_1715, 1/b).

Vakfın parasal büyüklüğü ve bunun nelerden oluştuğuna değinildikten sonra kaydın devamında, altta, vakfın gelir kalemleri sırayla açıklanmaya başlanmıştır. İlk sırada ise vakfın sahip olduğu anapara ve bu anapara ile ilgili nasıl bir işlem yapıldığına değinilmiştir.

Kaydın sağ tarafında *an-re's-i mâl* başlığı altında vakfın sahip olduğu anapara miktarı, sol tarafta ise *mahsul-i murâbaha-i mâl-ı nukûd* başlığı altında vakfın bir yıllık geliri bulunmaktadır. Daha önce yukarıda *sene* olarak ifade edilen anapara burada isim değiştirerek *an-re's-i mâl* adını almıştır. *An-re's-i mâl* başlığı ile vakfın 48.000 akçe nakit sermayesi olduğuna işaret edilmiştir. Bunun hemen solunda *mahsûl-i murâbaha-i mâl-ı nukûd* başlığı altında ise vakfın elinde bulunan nakdi murabaha yöntemiyle işletmek suretiyle 7.072 akçe gelir elde ettiği kaydı yer almaktadır (TS.MA.d_1715, 1/b). Burada anapara olan 48.000 akçe ile murabaha geliri olan 7.072 akçe dikkate alındığında vakfın elindeki parayı bir yıllığına ona on bir buçuk yani yüzde on beş hesabıyla işlettiği anlaşılmaktadır.

Vakfın sahip olduğu anapara ve bundan elde edilen bir yıllık gelir kaydedildikten sonra vakfın diğer gelir kalemlerinin kaydına devam edilmiştir. Vakfın diğer gelir kalemleri, *ani'l-mahsûlât maa emvâl-i müteferrika* başlığı altında yer almaktadır. Buradaki *ani'l-mahsûlât* ifadesi vakfa sabit gelir getiren ve bilinen gelir kalemlerini, *emvâl-i müteferrika* ifadesi ise vakfa gelir getiren diğer değişken gelir kalemlerini ifade etmek için kullanılmıştır. Bu başlık altında vakfın toplam 52.520 akçe geliri kaydedilmiştir (TS.MA.d_1715, 1/b). Bu rakam, yukarıda makbuz karşılığı ifade edilen 59.592 rakamından murabaha geliri olarak kaydedilen 7.072 rakamının çıkarılmasına denk gelmektedir.

Vakfa gelir getiren diğer gelir kalemleri genel olarak bu şekilde ifade edildikten sonra bu gelir kalemlerinin daha detaylı bir şekilde kaydedilmesine geçilmiştir. Bunlardan ilki *ani'l-meşâhirât* başlığı altında kaydedilmiş olup toplam 44.320 akçedir (TS.MA.d_1715, 1/b). Burada *ani'l-meşâhirât* ifadesi ile vakfa sabit gelir getiren gayrimenkuller ve bilinen muhtelif vergi kalemleri ifade edilmek istenmiştir. Diğer bir ifade ile *ani'l-mahsûlât* ifadesinin eş anlamıdır.

Devamında ise vakfın sahip olduğu gayrimenkuller, bu gayrimenkullerden elde edilen kira miktarları ile vergi kalemleri ayrıntılı bir şekilde kaydedilmiştir. Vakfın altı adet gelir kalemi bulunmakta olup her bir gelir kaleminden elde edilen gelirler, o gelir kaleminin altına tek tek yazılmıştır. Vakfın gayrimenkullerinin çeşidi ve kira miktarı belirtilmiş ancak kiracılar hakkında her hangi bir bilgi verilmemiştir. Vakfa ait dükkânlardan 9.320 akçe, ekmek fırınından 3.600 akçe, hamam hissesinden 1.000 akçe, pazar vergisinden 22.000 akçe, han hissesinden 8.000 akçe, boyahane kirasından ise 400 akçe yıllık gelir kaydedilmiştir (TS.MA.d_1715, 1/b).

Ani'l-meşâhirât başlığı altında kaydedilen gelir kalemleri bittikten sonra devamında *an-emvâl* başlığı altında vakfa gelir getiren diğer değişken gelir kalemleri kaydedilmiştir (TS.MA.d_1715, 1/b). Diğer bir ifade ile *an-emvâl* ifadesi, yukarıda geçen *emvâl-i müteferrika* ifadesi ile eş anlamıdır. Belgenin devamında yer alan *an-mâl-ı bazı kesân-ı berâ-yı intikâl* ifadesinden bazı hayırseverlerin vakfa 8.200 akçe bağışlamış olduğu anlaşılmaktadır.

Ani'l-meşâhirât başlığı altındaki 44.320 akçe ile *an-emvâl* başlığı altındaki 8.200 akçe toplandığında *ani'l-mahsûlât maa emvâl-i müteferrika* başlığı altındaki 52.520 akçelik gelir toplamına ulaşılmaktadır. Bu toplama, 7.072 akçe bir yıllık murabaha geliri eklendiğinde *makbuz* başlığı altındaki 59.592 akçe toplam gelir elde edilmektedir. Bu tutara 48.000 akçelik vakfın anaparası dâhil edildiğinde ise vakfın toplam bütçesinin 107.592 akçe olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü üzere Sultan IV. Murad Vakfının hem nakit sermayesinden murabaha geliri, hem sahip olduğu gayrimenkullerden kira ve vergi gelirleri, hem de bağışçılarından elde ettiği gelirler sayesinde güçlü bir mali yapısının olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1'de Çerkeş Sultan IV. Murad Vakfının toplam mal varlığı ve gelirleri merdiven sistemine uygun olarak tablo halinde verilmiştir.

Tablo 1: Merdiven sistemine göre 1668 yılında vakfın gelir kalemleri.

Vakfın mal varlığı kalemleri		Yıllık miktar (Akçe) ve oran (%)			
Asl-ı mal (Vakfın toplam bütçesi).					107.59 2 %100
	Makbuz (Vakfın toplam geliri).			59.592 %55,4	
	An-re's-i mâl (Anapara).			48.000 %44,6	
	Mahsûl-i murâbaha-i mâl-ı nukûd (Murabaha geliri).			7.072 %6,6	
	Ani'l-mahsûlât maa emvâl-i müteferrika (Vakfın sabit ve değişken gelirleri).			52.520 %48,8	
	Ani'l-meşâhirât (Vakfın sabit gelirleri).		44.320 %41,2		
	Dükkân kira gelirleri.	9.320 %8,7			
	Pazar vergisi geliri.	22.000 %20,5			
	Ekmek fırını kira geliri.	3.600 %3,3			
	Han hissesi geliri.	8.000 %7,4			
	Hamam hissesi geliri.	1.000 %0,9			
	Boyahane kira geliri.	400 %0,4			
	An-emvâl: An mâl-ı ba'zı kesân-ı berâ-yı intikâl (Vakfın değişken gelirleri: teberru ve bağış gelirleri).		8.200 %7,6		

Tablo 1'de görüldüğü üzere Çerkeş Sultan IV. Murad Vakfı 107.592 akçelik bütçeye sahiptir. Bu bütçenin 59.592 akçelik kısmını (%55,4) gelirler, 48.000 akçelik kısmını ise vakfın anaparası (%44,6) oluşturmaktadır. Vakfın toplam 59.592 akçelik gelir kalemlerinin dağılımına bakıldığında ise 52.520 akçelik kısmını sabit ve değişken gelirlerin (%48,8) oluşturduğu, 7.072 akçelik kısmını ise murabaha geliri (%6,6) oluşturmaktadır. Buradan vakfın elindeki anaparayı murabaha yöntemiyle işletmek suretiyle bir miktar gelir elde ettiği anlaşılmaktadır. Burada murabaha gelirinin diğer gelir kalemlerinden önce ve ayrı zikredilmesinin nedeni ise o dönemin muhasebe sistemi özelliğinden ve vakıf sisteminin murabaha gelirlerine bakış açısından kaynaklanmış olmasıdır.

Vakfın sabit gelir kalemlerine bakıldığında ise en yüksek miktar ve oran 22.000 akçe ve %20,5 oran ile pazar vergisinden elde edilen gelire ait olduğu görülmektedir. Bunu mülkiyeti vakfa ait olduğu anlaşılan dükkânlar, han, ekmek fırını, hamam ve boyahaneden elde edilen kira ücretleri takip etmekte olup bunlardan elde edilen toplam gelirler, pazardan elde edilen vergiden biraz fazladır. Vakfın anapasından elde ettiği murabaha geliri, sabit vergi kalemlerinden başka hayırseverlerin bağışları da önemli bir yekûn tutmaktadır.

Giderler (Vazâif ve Masârif) Bölümü: Muhasebe kayıtlarında gelirler net olarak ortaya konduktan sonra vakıfların giderleri genellikle *vazâif* ve *masârif* başlığı altında kaydedilmiştir. Vazâif başlığı altında vakıf çalışanlarının isimleri, görevleri ve aldıkları maaş miktarları yer almaktadır. Muhasebe kayıtlarının giderler bölümünde yer alan *vazâif* kısmında vakıf çalışanlarının istihdam edildikleri kadroların zikredilmesi, bunun yanında yaptıkları işin belirtilmesi vakıflarda genellikle hangi niteliğe sahip kişilerin çalıştığının tespiti açısından önemlidir. Vakıf çalışanları

statülerine ve yaptıkları işlere göre tekrar alt bir sınıflandırmaya da tutulabilmektedir. Masârif başlığı altında ise vakıfların yapmış oldukları hizmetlerine yönelik aydınlatma, temizlik, ısınma, tamirat gibi pek çok alana ait masraf kalemleri yer almaktadır. Bazı muhasebe kayıtlarında böyle bir ayırım yapılmadan *minhâ el-masarif ve 'l-vazâif* gibi bir başlık altında vakfın o yıl yaptığı bütün harcamalar ve ödediği maaşlar toplu olarak kaydedilmektedir (Durmuş ve Bektaş, 2017 : 204).

Gelirler kısmından sonra Sultan IV. Murad'ın Çerkeş Vakfı'nın mesârif yani yapılan harcamalar kısmı başlamıştır. *Vuzi'a min-zâlik* başlığı altında vakfın bir yıllık toplam gideri olan 59.347 akçenin yazılmış olduğu görülmektedir. Devamında ise vakfın giderleri *el-vazâif* ve *ani'l-ihracat maa meremmât* olarak iki ayrı bölümde kaydedilmiştir. *El-vazâif* başlığı altında vakıf çalışanlarına günlük ve yıllık yapılan harcamalar kaydedilmiştir. *Fi't-târihi'l-mezbûr* ifadesi ile yapılan harcamanın 1668 yılına ait olduğu ifade edilmek istenmiştir. Buna göre günlük toplam 117 akçe, yıllık ise 42.120 akçe görevlilere ödeme yapılmıştır (TS.MA.d_1715, 1/b).

Yine *el-vazâif* başlığı altında çalışanlar da *cemaat-i hüddâm-ı mezkûrîn* ve *cemaat-i zâbitân* olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Başka bir ifade ile vakıf çalışanları, hizmetliler ve yöneticiler olmak üzere sınıflandırılmıştır. Vakıfta çalışan hizmetlilerin isimleri, görevleri ve günlük ne kadar ücret aldıkları *cemaat-i hüddâm-ı mezkûrîn* başlığı altında ayrı ayrı belirtilmiştir. Buna göre vakfın hizmetli kadrosunda çalışanların görevleri, sayıları ve almış oldukları günlük ücretler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2: Çerkeş Sultan IV. Murad Vakfında hizmetli kadrosunda çalışanlarının adet ve yevmiyeleri.

Hizmetliler	Adet	Yevmiye (Akçe)
Dersiâm	1	13
Vâiz	1	12
Hatip	1	7
İmam	1	7
Müezzin	1	5
Müezzin	1	3
Muallim-i mektep	1	4
Muarrif	1	4
İhlas(hân)	1	2
Cüzhân	2	2
Mutemed	1	3
Câbî-i nukud	1	2
Meremmâtçı	4	3
Meremmâtçı	1	2
Meremmâtçı	1	1
Râh-ı âbî (Suyolcu)	1	3
Kayyım	1	3
Ferrâş	1	3
Pasbân	3	3
Nâtır	1	2
Toplam	26	100

Tablo 2'de de görüldüğü üzere vakıfta toplam yirmi altı kişi çalışmakta ve ücret almaktadır. Vakfın hizmetli kadrosuna bakıldığında altı kişi ile en fazla meremmetçi istihdam edildiği görülmektedir. Bunu üç kişi ile pasban takip etmektedir. En fazla ücreti ise 13 akçe ile dersiam, 12 akçe ile vaiz, 7'şer akçe ile hatip ve imam almaktadır. En sonunda ise günlük ve yıllık hizmetlilere ödenen toplam miktar kaydedilmiştir. Buna göre hizmetlilere günlük 100 ve yıllık ise 36.000 akçe ücret ödemesi yapılmaktadır (TS.MA.d_1715, 1/b-2/a).

Vakfın hizmetli kadrosunda yer alan görevlilerin yapmış oldukları işe bakıldığında ise bunlardan dersiam, camilerde veya başka yerlerde umumi ders veren hoca olup vakfa ait camide görev yapmaktadır. Vaiz, Kuran-ı Kerim ve Hadis-i şerifler konusunda uzman olup camilerde halkı dini konularda bilgilendirip cemaate konuşma yapmaktadır. Hatip, camilerde Cuma günü hutbe okuma işini; imam, cami ve mescitlerde namaz kıldırma işini ifa etmektedir. Müezzin, namaz vakti girdiği bildirmek için minareden ezan okumakta ve namaz ibadetinde kâmet getirmek suretiyle imama yardımcı olmaktadır. Muallim-i mektep ise günümüzdeki anlamıyla öğretmen olup çocukların eğitim ve öğretimiyle meşgul olmaktadır. Muarraf, camilerde hayır sahiplerinin ismini anmakta ve onlara dua etmekle görevlidir. İhlâs-hân, Kuran-ı Kerim'de İhlâs suresini okumakla; cüzhan, Kurân-ı Kerim'in otuz bölümünden birini okumakla görevli dua okuyuculardır. Mutemed, belirli miktardaki parayı hak sahiplerine usulüne göre dağıtma işini, cabi-i nukud ise vakfa ait toplanması gereken nakidleri toplama işini yapmaktadır. Bu görevlilerden başka meremmetçi, vakıf olarak halkın hizmetine sunulmuş olan binaların bakım, onarım ve tamir işlerine bakmaktadır. Râh-ı âbî, suyu kaynağından şehir veya kasabaya ulaştıran suyollarının bakım işini yapmakla görevlidir. Kayyım, vakıf kuruluşlarını korumak, temizlemek, ışıklarını yakmak ve onlarla ilgili diğer işleri yürütmekle görevlidir. Ferraş, vakıf kuruluşlarında halıları yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli kişidir. Pasban, vakıf dükkânlarını korumakla görevli gece bekçisidir. Natır, hamamda hizmetçilik işini yapan görevlidir (Yediyıldız, 2003 : 367-382; Orhonlu, 1981 : 28-29; Yörük, 2016 : 840).

Hizmetlilerden sonra *cemaat-i zâbitân* olarak kaydedilen yönetici vakıf çalışanları gelmektedir. Burada da yönetici konumunda olan kişiler isimlerine, görevlerine ve günlük aldıkları akçe miktarına göre kaydedilmişlerdir. Vakfın yönetici kadrosunda çalışanların görevleri, sayıları ve almış oldukları günlük ücretler aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 3: Çerkeş Sultan IV. Murad Vakfında yönetici kadrosunda çalışmaların adet ve yevmiyeleri.

Yöneticiler	Sayı	Yevmiye (Akçe)
Mütevelli	1	10
Cabi	1	4
Kâtip	1	3
Toplam	3	17

Tablo 3'te de görüldüğü üzere vakıfta toplam üç kişi çalışmakta ve ücret almaktadır. Vakfın yönetici kadrosuna bakıldığında en fazla ücreti 10 akçe ile mütevelli almaktadır. Burada dikkat çeken nokta ise mütevellilerin vakfın idaresinden birinci derecede sorumlu iken kendisine ödenen yevmiyenin dersiam ve vaizden daha düşük olmasıdır. Dikkat çeken diğer bir nokta ise vakfın nâzırına herhangi bir ödemenin yapılmamış olmasıdır. Vakıfta yönetici konumunda bulunan diğer görevli ise câbi olup vakfın gelirlerini toplama işini yapmaktadır. Kendisine bu konuda hizmetli kadrosunda bulunan câbi-i nukûd da yardımcı olmaktadır. Kâtip ise vakfın yazı işlerini ve mütevellinin sekreterlik işini yapıyor olmalıdır.

Yönetici konumundaki vakıf çalışanları isimlerine, görevlerine ve yevmiyelerine göre tek tek kaydedildikten sonra yöneticilere günlük ve yıllık ödenen toplam miktar kaydedilmiştir. Buna göre yönetici konumunda olanlara günlük 17, yıllık 6.120 akçe ödeme yapılmaktadır (TS.MA.d_1715, 2/a). Toplamda ise vakıfta yönetici ve hizmetli kadrosunda yirmi dokuz kişi çalışmakta ve günlük 117 akçeden yılda 42.120 akçe maaş almaktadır.

Vakıf çalışanları giderlerinden sonra vakfın diğer harcama kalemleri gelmektedir. Bu kalem ise *ani'l-ihracat maa meremmât* başlığı altında kaydedilmiş olup bu başlık altında toplam 17.227 akçe harcama yapılmıştır (TS.MA.d_1715, 2/a). Bu harcama kalemi de kendi içerisinde *ihracât-ı mezkûrîn* ve *ani'l-meremmât ber-müceb-i hüccet* olmak üzere ikiye ayrılmıştır.

İhracat-ı mezkûrîn başlığı altında öncelikle yapılan toplam masraf kaydedilmiş, sonra da her bir gider kaleminin ne olduğu ve ne kadar harcama yapıldığı yazılmıştır. *İhracat-ı mezkûrîn* başlığı altında toplam 2.422 akçe kaydedilmiştir. Kaydedilen gider kalemlerine bakıldığında ise, bu giderlerin vakfın sürekli gider kalemleri olduğu anlaşılmaktadır. Bu giderler zeytinyağı ücreti, şem' - ı revgân (yağ kandili) ücreti, hasîn (bakım) ücreti ve diğer yapılan muhtelif harcamalardan oluşmaktadır. Bunlar içerisinde 1.080 akçe ile en fazla yağ kandili ücreti başta gelmektedir. Bunu 730 akçe ile bakım, 312 akçe ile muhtelif harcamalar izlemektedir. En az harcama ise 300 akçe ile zeytinyağına aittir (TS.MA.d_1715, 2/a).

İhrâcât-ı mezkûrîn olarak kaydedilen sürekli gider kaleminden sonra *ani'l-meremmât ber-mûceb-i hüccet* başlığı altında o yıla mahsus, deprem gibi, önceden öngörülemeyen tamirat giderleri kaydedilmiştir. Bu kısımda ise toplam 14.805 akçe toplam harcama yapılmıştır. Devamında ise bu harcamalar başlıklarına ve harcama sebeplerine göre tutarları ayrı ayrı kaydedilmiştir. Bu giderler büyük deprem sebebiyle yapılmıştır. En fazla masraf *meremmât-ı mevâzi* başlığı altında 6.705 akçe olup büyük depremden vakfın bazı kısımlarının tamiri için harcanmıştır. Buna vakıf için yapılan özel harcamalar da denilebilir. İkinci olarak en fazla yapılan masraf ise *meremmât-ı gerden-i evkâf* başlığı altında 6.500 akçe olup büyük depremden dolayı vakfın tamiri için yapılmıştır. Buna da vakıf için yapılan genel harcamalar olarak değerlendirilebilir. Deprem sebebiyle vakfın sahip olduğu dükkânların tamiri için ise 1.600 akçe harcanmıştır (TS.MA.d_1715, 2/a).

Serh Bölümü: Bu kısımda ise vakfın gelir gider durumu hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır. Burada vakfın mali durumu hakkında bazı açıklamalar yapıldığı da olmaktadır. Yapılan bu açıklamalarda vakfın muhasebe kaydı ile ilgili önemli bilgiler bulunabilmektedir. Giderlerden sonra yapılan açıklama notlarında daha çok vakfın gelir fazlalıklarının nasıl değerlendirildiği veya bütçe açıklarının nasıl kapatıldığı, zimemden sonra yazılan açıklama notlarında ise vakfın mütevellisinin değişmesi, rehinlerinin yanması gibi bilgilerin verildiğini söylemek mümkündür (Durmuş ve Bektaş, 2017 : 205-207).

Çalışmaya konu olan muhasebe defterinde *ez-ziyâde* başlığı altında 48.245 akçe vakfın bütçesinin fazla verdiği anlaşılmaktadır (TS.MA.d_1715, 2/a). Bu rakam ise vakfın sahip olduğu toplam mal varlığı *asl-ı mâl* miktarı olan 107.592 akçeden vazifeliler, vakfın yapmış olduğu yıllık sabit harcamalar ile deprem sebebiyle yapmış olduğu geçici harcamaların toplamıyla elde edilen 59.347 akçenin çıkarılmasıyla elde edilmiştir. Görüldüğü üzere gelirler, giderlerden fazla olduğundan dolayı vakfın bütçesi fazla vermiştir.

Zimem Bölümü: Muhasebe kayıtlarında zimem, para vakıflarının ya da fazla parası olan vakıfların murabaha veya istirbâh olunmak üzere borç verdiği kişileri ifade etmektedir. Zimem bölümünde, borç verilen şahsın genellikle adı, işlem türü ve miktarı sabit olarak her zimemde yazılırken, borç verilen şahısla ilgili diğer bilgiler her zaman tam olarak verilmemiştir. Borç verilen şahısların adı, lakabı, mesleği, dini, işlem türü ve miktarı ile ilgili bilgiler bazen yer almaktadır. Ayrıca, işlem yapılan kişilerin ardından eğer kullandırılmayan miktar varsa *der-kîse* başlığı altında bu miktar ile ilgili bilgiye de yer verilmiştir (Durmuş ve Bektaş, 2017 : 207-208) .

Çalışmaya konu olan muhasebe defterinde borç verilen kişilerin isimlerine yer verilmemiştir. Onun yerine genel bir ifade olan *der-zimem-i bazı kesân an-mâl-ı nukûd* ifadesine yer verilmiştir. Diğer bir ifade ile vakfın nakit mal varlığından bazı kişilere borç verildiği bilgisi yer almıştır. Burada vakfın 48.000 akçeyi bazı kişilere borç olarak kullandığı kaydı yer almaktadır. Son olarak *sahhu'l-bâkî* ifadesinden sonra *der-kîse* ifadesi altında vakfın 245 akçeyi kullandırmadığı ve bu miktarın mütevellinin elinde muhafaza olduğuna dair bilgi yer almaktadır (TS.MA.d_1715, 2/a).

Sultan IV. Murad Vakfı da her şeyden önce tüm unsurlarıyla hizmet edebilmesi için bazı harcamaları düzenli olarak yapmak zorunda idi. Bunların başında çalışanlarına ödemiş olduğu maaşlar gelmekteydi. Ayrıca vakıf sahip olduğu hizmetlerini ifa ettiği binaların düzenli olarak bakım ve onarımını da yapmak zorundaydı. Daha önce ifade edildiği gibi dükkânlar, han, hamam, ekmek fırını ve boyahane vakfa iyi bir gelir bırakmakla birlikte zaman zaman tamirat masrafları olmaktadır. Vakfın hizmet binaları olan caminin bakım ve onarımı için de masraf yapılmaktaydı. Tablo 4'te

Çerkeş'teki Sultan IV. Murad Vakfının toplam mal varlığı ve giderleri merdiven sistemine uygun olarak tablo halinde verilmiştir.

Tablo 4: Merdiven sistemine göre 1668 yılında vakfın gider kalemleri.

Vakfın gider kalemleri		Yıllık miktar (Akçe) ve oran (%)		
Vakfın toplam gideri				59.347 %55,2
Görevliler			42.120 %39,1	
	Hizmetliler	36.000 %33,4		
	Yöneticiler	6.120 %5,7		
Sabit harcamalar ve tamir giderleri			17.227 %16,1	
	Sabit harcamalar	2.422 %2,3		
	Zeytinyağı ücreti	300		
	Yağ kandili ücreti	1.080		
	Bakım ücreti	730		
	Diğer harcamalar	312		
Tamir giderleri		14.805 %13,8		
	Evkafın tamirine yapılan harcamalar	6.500		
	Yerlerin tamiri için yapılan harcamalar.	6.705		
	Dükkânların tamiri için yapılan harcamalar.	1.600		
Asl-ı mâl (Vakfın toplam bütçesi).				107.592 %100
Vakfın toplam gideri.				59.347 %55,2
Ez-ziyade (Artan nakit).				48.245 %44,8
Borç verilen toplam nakit.				48.000
Vakfın kasasında kalan nakit.				245

Tablo 4’te de görüldüğü üzere Çerkeş Sultan IV. Murad Vakfı 107.592 akçelik bütçeye sahiptir. Bu bütçenin 59.347 akçelik kısmını (%55,2) vakfın toplam giderleri, 48.245 akçelik kısmını ise vakfın artan nakdi (%44,8) oluşturmaktadır.

Vakfın toplam 59.347 akçelik gider kalemlerinin dağılımına bakıldığında ise 42.120 akçelik kısmını (%39,1) vakıfta çalışanlarına yapılan maaş ödemesi, 17.227 akçelik kısmını (%16,1) ise sabit harcamalar ve tamir giderleri oluşturmaktadır. Buradan vakfın giderleri arasında çalışanlarına ödemiş olduğu ücretin miktarının ve oranının hayli yüksek olduğu görülmektedir. Bu durum o dönemim şartlarına ve emsallerine göre normal olmalıdır.

Vakıf çalışanlarına yapılan maaş ödemesinden sonra sabit harcamalar ve tamir giderleri başlığı altında verilen tamir giderlerinin yüksek olması dikkat çekmektedir. Bu dönemde Çerkeş’te büyük bir depremin yaşanması ve bu depremde vakfa ait yapıların zarar görmesi sebebiyle vakıf bütçesinden önceden tahmin edilemeyen ödeme yapılmıştır. Ancak yapılan bu masraf vakıf bütçesini sarsacak boyutta değildir. Vakıf kendi imkânlarıyla ve bağışçıların yardımlarıyla depremde hasar gören yerleri mali açıdan zorluk çekmeden tamir ettirmiştir. Sabit harcamalar ise miktar ve oran bakımından vakıf bütçesi içerisinde önemli bir yekûn tutmamaktadır.

Sonuç

Osmanlıda vakıf kurma işi toplumun geniş bir kesimi tarafından benimsenmiş ve bir gelenek haline gelmiştir. Bu gelenek içerisinde ekonomik bakımdan en güçlü vakıflar, sosyal tabakalaşmada yüksek statüye sahip kişiler özellikle de üst düzey devlet adamları tarafından kurulmuşlardır. Padişahlar ve hanım sultanlar ile diğer hanedan üyeleri bu konuda başta gelmektedir. Diğer devlet erkânı da başta kendi memleketleri olmak üzere ülkenin muhtelif yerlerinde ihtiyaca göre vakıflar tesis etmişlerdir. Bunlardan birisi de hiç şüphesiz Sultan IV. Murad tarafından Çerkeş’te kurulan vakıftır.

Vakıfların bulunmuş olduğu bölgedeki ekonomik etkinliğinin ve işlevselliğinin en iyi takip edilebildiği kaynaklar ise vakıf muhasebe defterleridir. Vakıf muhasebe defterlerinden o bölgenin sosyal ve ekonomik durumu hakkında bazı bilgiler edinmek mümkündür. Sultan IV. Murad’ın Çerkeş Vakfına ait 1668 tarihli muhasebe defteri de XVII. yüzyıl ikinci yarısında Çerkeş’in sosyal ve ekonomik yapısı hakkında bazı bilgiler ihtiva etmektedir.

Sultan IV. Murad’ın Çerkeş Vakfı muhasebe defteri incelendiğinde döneminin geçerli usulü olan merdiven yöntemiyle tutulduğu görülmüştür. Söz konusu vakıf muhasebe defteri, döneminin muhasebe kayıtlarına uygun olarak künye, îrâd, masârif ve vazâif, şerh ve zimem olmak üzere beş ayrı bölümden oluşmuştur. Bu bölümlerin her biri tutulduğu döneme ait önemli bilgiler içermektedir. Çünkü bu kayıtlardan Sultan IV. Murad’ın Çerkeş Vakfının bulunduğu yer, mütevellisinin ve nazırının kim olduğu, vakfın hizmetlerinin nasıl finanse edildiği, ne tür hizmetler verdiği, bu hizmetler için ne kadar para harcandığı, vakıf çalışanlarının isimleri, görevleri ve günlük ne kadar maaş aldıkları gibi o dönemi aydınlatan önemli bilgilere ulaşılmıştır. Vakfın en önemli gelir kaynakları arasında pazar vergisi, han, hamam, dükkân, boyahane ve nakit para gibi kıymet ifade eden menkul ve gayr-ı menkuller bulunmaktadır. Bunlardan gayr-ı menkullerin kiraya verilerek yıllık icarlarından faydalandığı gibi nakit varlıklar da murabaha yöntemiyle işletmek suretiyle bir miktar gelir elde edilmiştir. Vakfın gelirleri arasında murabaha geliri ve sabit vergi kalemlerinden başka hayırseverlerin bağışları da önemli bir yekûn tutmaktadır.

Vakıflar tüm unsurlarıyla hizmet edebilmesi için bazı harcamaları düzenli olarak yapmak zorundadır. Bunların başında da çalışanlarına ödemiş olduğu maaşlar gelmektedir. Ayrıca vakıflar sahip olduğu hizmetlerini ifa ettiği binaların düzenli olarak bakım ve onarımını da yapmak zorundadır. Daha önce ifade edildiği gibi Sultan Murad’ın Çerkeş Vakfına ait dükkânlar, han, hamam, ekmek fırını ve boyahane vakfa iyi bir gelir getirdiği, bunun yanında bu yapıların, vakfa ait caminin bakım ve onarımı için de masraf yapıldığı anlaşılmıştır.

Vakıf çalışanlarına yapılan maaş ödemesinden sonra sabit harcamalar ve tamir giderleri başlığı altında verilen tamir giderlerinin yüksek olması dikkat çekmektedir. 1668 yılı öncesi Çerkeş’te büyük bir deprem afeti yaşanmıştır. Bu depremde vakfa ait yapılar önemli derecede zarar görmüş ve bu

zarar gören yapılar için vakıf bütçesinden önceden tahmin edilmeyen miktarda paranın harcanmıştır. Ancak yapılan bu masraf vakıf bütçesini sarsacak boyutta değildir. Vakıf, kendi imkânlarıyla ve bağışçıların yardımlarıyla depremde hasar gören yerleri mali açıdan zorluk çekmeden tamir ettirmiş gözükmektedir. Sabit harcamalar ise miktar ve oran bakımından vakıf bütçesi içerisinde önemli bir yekûn tutmamaktadır.

Sonuç olarak 1668 tarihli vakıf muhasebe defterine göre 1635 yılı Revan Seferi dönüşünde Çerkeş'te kurulan Sultan IV. Murad Vakfı'nın, sahip olduğu ekonomik kapasite, çalışan sayısı ve yapıları ile birlikte Çerkeş'e kasaba olma hüviyetini kazandıran önemli bir değer olduğu anlaşılmıştır.

Kaynakça

1.Arşiv Kaynakları

1.Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

TS.MA.d_1715 (1668 /R.1079 tarihli).

2.Kaynak Eserler

Evliya Çelebi, (1314), **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, C. II, İkdam Matbaası, Dersaadet.

Evliya Çelebi, (2005), **Evliya Çelebi Seyahatnâmesi**, Haz. Yücel Dağlı - Seyit Ali Kahraman - Robert Dankoff, 9. Kitap, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Hasan Bey-zâde Ahmed Paşa, (2004), **Hasan Bey-zâde Tarihi**, C. III, (Haz.: Şevki Nezihi Aykut), Ankara.

3.Tetkik Eserler

Can, A. Vecdi ve Zeytin, Mustafa, (2011), "Osmanlı Döneminde Vakıf Muhasebesi Ve Elvan Bey Oğlu Sinan Bey Vakfı Örneği", **8. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi 9-13 Haziran 2010 (Celal-Abad / Kırgızistan)**, (Ed.: A. Vecdi Can - Kamil Taşkın - Samet Güner), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, s.488-494.

Durmuş, Muhammed Emin ve Bektaş, İsmail, (2017), "Osmanlı'da Muhasebe Usulü Ve Vakıf Muhasebe Kayıtları Okuma Kılavuzu", **Pesa Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, s.196-209.

Elitaş, Cemal – Güvemli, Oktay – Aydemir, Oğuzhan – Erkan, Mehmet – Özcan, Uğur - Oğuz, Mustafa, (2008), **Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi**, Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayınları, Ankara.

Günay, Hacı Mehmet, (2012), "Vakıf", **DİA**, C. 42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.475-479.

Günday, Dündar, (1989), **Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı Özellikleri ve Divan Rakamları**, TTK Yayınları, Ankara.

Güneş, Ahmet, (2004), "16. Yüzyılda İznik'te Zaviyeler ve Gelir Paylaşımı", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt: 23, Sayı: 36, s.123-150.

Güvemli, Oktay ve Aslan, Ümmühan, (2009), "Muhasebe ve Finansman Öğretim Üyeleri Kendi Branşlarının Tarihi İle Meşgul Olmalılar Mı?", **Muhasebe ve Finansman Dergisi**, Sayı: 41, s.30-41.

Güvemli, Oktay ve Güvemli, Batuhan, (2016), "Osmanlı Kayıt Kültüründe Vakıf Muhasebesi ve Devlet Muhasebe Sistemi", **Vakıflar Dergisi**, Sayı 46, s.9-21.

Orhonlu, Cengiz, (1981), "Şehir Mimarları", **Osmanlı Araştırmaları**, S.II, İstanbul, s.1-30.

Özcan, Tahsin, (2008), “Osmanlı Toplumuna Özgü Bir Finansman Modeli: Para Vakıfları”, **Çerçeve Dergisi**, Sayı: 48, s.124-128.

Öztürk, Said, (1996), **Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi**, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul.

Serin, Muhittin, (2009), “Siyakat”, **DİA**, C.37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, s.291-292.

Yediyıldız, Bahaeddin, (2003), **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi**, TTK Yayınları, Ankara.

Yörük, Saim, (2016), “XVIII. Yüzyıl Eyüp Kazası Hamamları Ve Hamam Çalışanlarının Demografik Yapısı”, **Bellekten**, C. LXXX, Sayı: 289, Ankara, s.823-867.

EKLER

Ek 1: Sultan IV. Murad vakıf muhasebe kaydı, TS.MA.d_1715.

Vrk. 1/a.

Vrk. 1/b.

1

حضرتنا
قصه جگرشده واقم محمد و مقهور اللطاف ارحام حضرتنا
انفاش بقدرته بک تیش طقوز سنه ی ما فی البدین
اولخرنه دکن سنه متو لشی لآن مصطفی
قولنا بک ابراه و صا رفید
ذکر الخور
محصول و نقد الی طقوزناک اچیز و طقسنا ذاک الی لقیه
الرب
مبلغ تبرک توقی بک یوز بکری لقیه من سلام
بن سنه تاما و طقسه لرب و رب و اکبرناک
دبتهوز بکری لقیه من جامع شرقیه النان غزنین
و حیدر سائر احوالنا حرج و من الملبس
وازد و مرت بک سکر و زاذ لقیه من زلزله
عظیمه خرابه اولاق بربری بر جوب تخشع
تعبیر ابلدکن مسکن و نفس نفاک ابلد
و صافی بر اکر و کی عضو اعن لکم
اولوز

D.01715.0007.00

محصول و نقد الی طقوزناک اچیز و طقسنا ذاک الی لقیه
۱۰۷۴۹۲
۴۸۱۱۱ ۵۹۴۹۲
محصول مال لقیه
۷۰۷۲
عمر احوال
۴۸۱۱۱
عمر احوال
۵۲۴۴۰
عمر احوال
۴۴۴۴۰
عمر احوال
۹۴۴۰
محصول مال لقیه
۱۰۰۰
محصول مال لقیه
۳۶۰۰
محصول مال لقیه
۱۰۰۰
محصول مال لقیه
۲۴۰۰۰
عمر احوال
محصول مال لقیه
۸۴۰۰
وضع من لاق
۵۹۴۴۲
ادعای و التالیج الی یوز
۴۲۱۲۰
محصول مال لقیه
۱۱۷
محصول مال لقیه
۴۲۱۲۰
محصول مال لقیه
۱۱۷
محصول مال لقیه
۴۲۱۲۰

Ek 2: 1668 (R.1079) tarihli Sultan IV. Murad vakıf muhasebe kaydı, TS.MA.d_1715.

Vrk. 1/a.

Kazâ-i Çerkeş'de vâki merhum ve ma'fûrun leh Sultan Murad Han hazretlerinin evkâf-ı şeriflerine bin yetmiş dokuz senesi Martı ibtidâsından evâhîrine değin bir sene mütevellisi olan Mustafa Efendi kullarının îrâd ve mesârifidir ki zikir olunur;

Mahsûl-i vakıfdan elli dokuz bin üç yüz doksan iki [59.592] akçe makbûl olub meblağ-ı mezbûr kırk iki bin yüz yirmi akçesin hüddâm-ı vakfın bir sene tamâmen vazîfelerin virüb ve iki bin dört yüz yirmi iki akçesin câmi-i şerife alunan revgan-ı zeyt ve hasîn ve sâir ihrâcâta cerh ve sarf eylesün ve on dört bin sekiz yüz on [14.805] akçesün zelzele-i azîmetde harâbe olan yerleri bermûceb-i hüccet-i şer'ıyye tamîr eyledikten sonra vakf-ı şerifin îrâd ve mesârifi beraber geldiği arz ve i'lâm olunur.

Vrk. 1/b.

Muhâsebe-i mahsûlât ve ihrâcât-ı evkâf-ı şerif merhûm ve mağfûrun leh Sultan Murad Han der-kazıyye-i Çerkeş an-fermân Mustafa Efendi el-müteveli be-ma'rifet-i iftihârul-havâss ve'l-mukarrebîn mu'temedü'l-mülûk ve's-selâtin enisü'l-hazreti'l-'aliyye celîsü'd-devleti's-seniyyetü'l-hâkâniyye a'nî sâhibü'l-'ızzî ve'd-devle Hazret-i Abbas Ağa i'âne-i Dârü's-saadeti't-şerife en-nâzirul'-vâki'. An-evvel-i Mart sene 1079.

Asl-ı mâl. Fi sene Akçe 107.392 [107.592]
--

Makbuz: 59.392. [59.592] Sene: 48.000	
An-re's-i mâl. Akçe 48.000	Mahsul-i murâbaha-i mâl-ı nukûd. Sene 7.072.

Ani'l-mahsûlât maa emvâl-i müteferrika. Akçe 52.320. [52.520]		
Ani'l-meşâhirât. 44.320.		
An-mahsûl-i icârât-ı dekâkîn. Sene 9.320.	Mahsûl-i icâre-i furun-ı habbaz. Sene 3.600.	Mahsûl-i kıst-ı hammâm. Sene 1.000.
Mahsul-i bâc-ı bazar. Sene 22.000.	Mahsûl-i kıst-ı han. Sene 8.000.	Mahsul-i icâre-i boyahâne. Sene 400.

An-emvâl. An mâl-ı ba'zı kesân-ı berâ-yı intikâl. 8.200 akçe.
--

Vuzi'a min-zâlik (Toplam Gider) Akçe 59.342 [59.347]
--

El-vazâif. Fi't-târihi'l-mezbur.	
Yevm. 117.	Sene. 42.120.

Cemaat-i hüddâm-ı mezkûrîn.							
İbrahim. El-vaiz Yevm. 12.	Osman. Dersiam. Yevm 13.	Hüseyin. Hatib. Yevm. 7.	Musa. İmam. Yevm. 7.	Mehmed. Müezzîn. Yevm. 5.	Mehmed. Cüzhan. Yevm. 2.	Saidi. Râh-ı âbi. Yevm. 3.	Saidi. Meremmâtçı. Yevm. 3.

Vrk. 2/a.

İsa. Kayyim. Yevm. 3.	Ali. Muallim- i mekteb. Yevm. 4.	Abdulkadir. Mu'arrif. Yevm. 4.	Şaban. Cüzhan. Yevm. 2.	Şaban. Müezzın. Monla. Yevm. 3.	Bektaş. Ferraş. Yevm. 3.	Seyyid Mehmed. Pasban. Yevm. 3.	Abdi. Pasban. Yevm. 3.
Hüseyin. Pasban. Yevm. 3.	Receb. Natr. Yevm. 2.	Mehmed. Meremmâtçı. Yevm. 1.	İlyas. Meremmâtçı. Yevm. 3.	Mehmed. Meremmâtçı. Yevm. 3.	Abdulkadir. Meremmâtçı. Yevm. 3.	Mustafa. Meremmâtçı. Yevm. 2.	Musa. İhlâs. Yevm. 2.
Musa. Mutemed. Yevm. 3.	Zülfikar. Cabi-i nükûd. Yevm. 2.		Yekûn. Yevm. 100.		Sene. 36000.		

Cemaat-i zâbitân.

Mustafa. El-mütevelli. Yevm. 10.	Ahmed. Kâtib. Yevm. 3.	Mehmed. Câbi. Yevm. 4.	Yekûn. Yevm. 17.	Sene. 6.120.
---	---------------------------------	---------------------------------	------------------------	-----------------

Ani'l-ıhrâcât maa meremmât.

Akçe 17227.

İhracat-ı mezkûrîn.

Akçe 2.422.

Minhâ. Bahâ-i revgân-ı zeyt. Akçe. 300.	Minhâ. Şem'-ı revgân. Akçe. 1.080.	Minhâ. Bahâ-i hasîn. Akçe. 730.	Minhâ. Harc-ı müteferrika. Akçe. 312.
--	---	--	--

Ani'l-meremmât ber-muceb-i hüccet.

Sene 14.805.

Minhâ. Meremmât-ı gerden-i evkâf. Der-zelzele-i 'azîme. Akçe. 6.500.	Minhâ. Meremmât-ı mevâzi. Der-zelzele-i 'azîme. Akçe. 6.705.	Minhâ. Meremmât-ı dekâkin. Akçe. 1.600.
--	--	--

Ez-ziyâde.

Akçe 48045. [48.245]

Minhâ.

Der-zimem-i bazı kesân an-mâl-ı nukûd.

Akçe 48.000.

Sahhu'l-bâkî.

Der-kîse

48. [245]